

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Neli Penič

Vloga družbene odgovornosti podjetij v krizi kapitalizma

Diplomsko delo

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Neli Penič

Mentor: prof. dr. Zlatko Jančič

Vloga družbene odgovornosti podjetij v krizi kapitalizma

Diplomsko delo

Ljubljana, 2017

Čisto gotovo boste rekli, da vse to ni posebnost našega mesta in da so na splošno vsi naši sodobniki taki. Čisto gotovo dandanes ni nič bolj naravnega, kot so ljudje, ki delajo od zore do mraka, nato pa čas, ki jim preostane za življenje, zapravljajo ali pri kartah ali v kavarni ali pa s klepetanjem. So pa mesta in dežele, kjer se ljudem kdaj pa kdaj vendarle vzbudé slutnje, da je na svetu še kaj drugega. Zavaljo tega se jim življenje prav nič ne spremeni. A nekaj so zaslutili in že to je precej.

(Albert Camus)

Vloga družbene odgovornosti podjetij v krizi kapitalizma

Krize so sestavni del kapitalističnega sistema. Vendar ta kljub svoji globalni razširjenosti ni povsod enak. Razvijal se je geografsko in kulturno specifično in skladno s tem se tudi s krizami spopada različno, čeprav je globalno povezan. Eno večjih groženj kapitalizmu v prihodnosti predstavljajo okoljski problemi, ki jih v veliki meri povzročajo podjetja s svojim neomajnim lovom na profit. To postaja pereč problem, družbena odgovornost podjetij pa posledično osrednja tema. Naloga se ukvarja s primerjavo odnosa držav, ki se razlikujejo v tipu kapitalizma, do družbene odgovornosti podjetij. Kakšno vlogo igra država pri uveljavljanju družbene odgovornosti podjetij v liberalno tržnem in kakšno v uravnanem tržnem gospodarstvu? V ta namen kot modela primerjamo ZDA in Evropsko unijo. Prvi del naloge tako natančneje razdela kapitalizem; kaj je, kako se je razvijal in zakaj ni povsod enak, v drugem delu pa vpeljemo idejo družbene odgovornosti in njene teorije. Zadnji del je posvečen primerjavi in debati o vlogi, ki bi jo država morala igrati, ko govorimo o družbeni odgovornosti podjetij.

Ključne besede:

Kapitalizem, tipi kapitalizma, družbena odgovornost podjetij.

The role of corporate social responsibility in crisis of capitalism

Crises are an integral part of capitalist system. Despite its global prevalence, however, its forms vary. Capitalist system evolved geographically and culturally specifically, which means it tackles with crises differently, even though it is globally connected. Environmental problems are one of the major threats to capitalist system, and they are largely caused by businesses and their hunting for profit. Because this has become a serious problem, corporate social responsibility consequently became a central theme. This thesis compares the relationship of countries which differ in the type of capitalism to corporate social responsibility. What role does a state play in enforcement of corporate social responsibility in the liberal market and in a balanced market economy? For this purpose, European Union and the US are taken as a sample. The first part of the paper deals with capitalism in detail; what exactly capitalism is, how has it evolved, why is not the same everywhere? In the second part we introduce the idea of social responsibility and its theory. The final part is dedicated to the comparison and debate about the role that the state should play when discussing about corporate social responsibility.

Key words:

Capitalism, types of capitalism, corporate social responsibility.

KAZALO

1	UVOD.....	6
2	KAPITALIZEM.....	7
2.1	Kaj je?	7
2.2	Nastanek kapitalizma	8
2.2.1	Prvotna akumulacija	9
2.2.2	Fevdalizem – predhodnik	9
2.2.3	Vloga države, banke in finančni kapitalizem.....	11
2.2.4	Tržno gospodarstvo še ni kapitalizem.....	12
2.2.5	Svetovni sistem razvije različne tipe	13
2.3	Sodobni razvoj kapitalizma.....	15
2.3.1	Spremembe v proizvodnji.....	15
2.3.2	Fordizem.....	15
2.3.3	Postfordizem	16
2.3.4	Neoliberalizem.....	17
3	KRIZA KAPITALIZMA.....	21
3.1	Vse je del cikla.....	22
3.2	Kriza je tudi ideološka	24
4	VPRAŠANJE DRUŽBENE ODGOVORNOSTI.....	25
4.1	Družbena odgovornost podjetij.....	26
4.1.1	Teorija deležnikov.....	27
4.1.2	Zorni koti so različni	28
4.1.3	Ameriška piramida korporativne družbene odgovornosti.....	28
5	VLOGA DRUŽBENE ODGOVORNOSTI PODJETIJ V KRIZI KAPITALIZMA	30
6	SKLEP.....	33
7	LITERATURA.....	35

1 UVOD

Sodobni gospodarski in ideološki sistem se sooča s družbenoekonomskimi problemi. To ni nekaj novega, nihanja od gospodarske rasti do kriz so sestavni del kapitalizma. To je zapisano že v sami logiki njegovega delovanja. Količina dobrin, ki jih kapitalizem proizvaja, presega potrebe trga, kajti cilj kapitalizma ni zadovoljiti človeških potreb, ampak dosežati profit. Kapitalistični podjetnik je tako, hočeš – nočeš, podvržen lovu na profit. Podjetniki v veliki konkurenci zato neprestano iščejo nove trge in posledično kapitalistična proizvodnja strmo raste. Ta rast pa ima kot vsaka druga, svoje omejitve – družbene, tehnološke in okoljske in ko rast trči ob njih, nastopi kriza.

Kapitalizem je globalni sistem, razširjen po vsem svetu, vendar se povsod ni razvijal enako. Na različnih geografskih legah je pod vplivom kulture in specifičnih situacij razvil različne oblike. Tako se tudi s krizami ne spopada na enake načine. Eno večjih groženj sodobnemu svetu predstavlja okoljska kriza. Zanj so v veliki meri odgovorni kapitalistična proizvodnja in podjetja, česar se javnost že dobro zaveda. Družbena odgovornost podjetij tako postaja osrednja tema, ki pa se je po svetu, tako v teoriji kot praksi, ne lotevajo na enak način. Njeno dojemanje je geografsko in kulturno specifično in prav to je tisto, kar nas zanima. Kako kapital oz. tip kapitalizma vpliva na razumevanje družbene odgovornosti podjetij in vlogo države pri njenem uveljavljanju.

Naloga je teoretičnega značaja, temelji na študiju relevantne literature. Uporabili smo metodo analize vsebine, ki ji v končnem delu sledi interpretacija in umestitev v širši kontekst. Prvi del naloge tako razloži, kaj kapitalizem je, njegov razvoj in stalno spopadanje s krizami. V drugem delu v to s krizami zaostreno situacijo vpeljemo družbeno odgovornost podjetij. Najprej pogledamo teorije družbene odgovornosti podjetij, ki so seveda kulturno pogojene in raziskujemo vloge, ki jih družbena odgovornost podjetij v različnih oblikah kapitalizma igra. Na koncu se sprašujemo o medsebojni povezanosti obravnavanih problemov, kakšen je odnos do družbene odgovornosti podjetij v Evropi kot modelu uravnane tržnega gospodarstva, ki mu je ideja socialne demokracije bližje, v primerjavi z bolj liberalnim tržnim gospodarstvom, v osrčju katerega je neoklasična ekonomija ZDA. Dilema, o kateri se sprašujemo je; kakšno vlogo bi, ko govorimo o družbeni odgovornosti podjetij, morala igrati država?

2 KAPITALIZEM

2.1 Kaj je?

Za razpravo znotraj ali okoli kapitalizma je za začetek nujna njegova opredelitev. Najlažje bomo besedo razumeli, če pogledamo njen izvor in dojetanje skozi čas, koncept sam pa lahko razumemo le, če se skozi zgodovino vsaj na hitro sprehodimo skozi njegov razvoj.

Beseda KAPITAL izvira iz latinske besede *capitale*, ki označuje glavo. Pojavi se v pomenu glavnice, zaloge blaga. Braudel besedo kapital razume kot »konkretno stvarnost, skupek zlahka razpoznavnih in vseskozi delujočih sredstev« (Braudel 2010, 38), danes v ekonomskih krogih nosi pomen kapitalske dobrine; kar ne označuje le zbranega denarja, ampak uporabne in uporabljene rezultate vsakega prej opravljenega dela: hiša, uskladiščeno žito, ladja, cesta. Vse to je kapital, vendar le tedaj, kadar je ponovno uporabljen v procesu produkcije (Braudel 2010). Podobno besedo kapital rabi tudi Karl Marx, za katerega je kapital produkcijsko sredstvo. Fulcher ga opredeli kot denar, ki ga vložimo z namenom, da bi ustvarili več denarja oz. denar, ki je na voljo za vlaganje ali sredstva, ki jih lahko kadarkoli spremenimo v denar (Fulcher 2010, 23).

Druga beseda, ki nam pomaga razložiti in zamejiti kapitalizem, je beseda KAPITALIST. Izvira že iz sredine 17. stol., kjer označuje bogataše in skupaj s sopomenkami nosi slabšalen prizvok. V 18. stol. privzame zožen pomen za imetnike denarnega bogastva, s čimer jih ločuje od podjetnikov. S časom beseda vedno bolj pomeni obračalce in vlagalce denarja (Braudel 1989, 282). Danes označuje človeka, ki vodi ali poskuša voditi vlaganje kapitala v neskončni proces produkcije (Braudel 2010, 38). Za Fulcherja je kapitalist človek, ki ustvarja denar z vlaganjem v dobrine, ki se jih proda z dobičkom (Fulcher 2010, 24).

Beseda KAPITALIZEM je prvič zapisana leta 1850 kot prisvojitvev kapitala enih ob izključitvi drugih. Kasneje jo Proudhon lepo opredeli kot gospodarsko in družbeno ureditev, v kateri kapital, vir dohodka, na splošno ni last tistih, ki ga s svojim delom obračajo. Beseda do začetka 20. stoletja ni pogosto v rabi, dokler v političnih razpravah silovito ne izbruhne kot naravni antonim socializma. Nova opredelitev leta 1958 jo označi kot gospodarsko ureditev, v kateri so proizvodne dobrine last posameznikov ali zasebnih družb (Braudel 1989, 284). V Slovarju slovenskega knjižnega jezika se je njena definicija spremenila le v tem, da gre za »gospodarsko - družbeno ureditev, v kateri so proizvajalna sredstva v privatni lasti« (SSKJ). Iz tega lahko

razberemo, da gre za besedo, ki jo je sila problematično opredeliti. Braudel kapitalizem v grobem opredeli kot »način, kako – po navadi z ne preveč altruističnimi nameni – poteka večna igra vlaganja« (Braudel 2010, 38).

Flucher kot osnovno značilnost kapitalizma opredeli vlaganje denarja z namenom ustvarjanja dobička, ne glede na naravo dejavnosti, s katero se ta ustvarja. V kapitalistični družbi praktično vse dejavnosti žene priložnost ustvarjanja dobička na podlagi kapitala, ki je vanje vložen. Gospodarstvo kapitalistične družbe postane odvisno od vlaganja kapitala, kar se zgodi na točki, ko na ta način ni financirano le trgovanje, ampak tudi proizvodnja (Fulcher 2010, 23–24).

Kapitalizem je »vselej stvarnost družbene ureditve, stvarnost tudi politične ureditve in celo civilizacijska stvarnost. Vsa družba mora namreč po svoje bolj ali manj zavestno sprejemati njegove vrednote« (Braudel 2010, 50). Njegovo bistvo bomo najlažje doumeli, če skozi zgodovino poiščemo njegov izvor.

2.2 Nastanek kapitalizma

Kapitalizem se je razvijal skozi dolga stoletja, njegov razvoj ni potekal linearno. Prva znamenja in strukture, ki so njegovo rojstvo omogočile, so »razmah mest in menjave, začetek trga dela, gostota družbe, razširjenost denarja, rast proizvodnje, trgovanje na daljavo ali, če hočete, mednarodni trg ...« (Braudel 1991, 303). Marsikdo enači kapitalizem z izbruhom industrijske revolucije, toda kapitalizem se pojavi že prej. Res pa je najopaznejše, ko se kapitalizem v industrijski revoluciji na začetku 19. stoletja polasti tudi proizvodnje. Zaradi uvedbe strojev ta začne prinašati velike dobičke, enako, kot se danes dogaja z informacijsko tehnologijo, novi izumi predstavljajo zgolj velik prelom, kapitalizem pa v svojem bistvu skozi spremembe ostaja enak. Na primer trgovski kapitalizem, industrijski in denarni ne potekajo v zaporednih stopnjah, razvoj je razpršen v vse smeri. »Veliki »trgovci« niso bili nikoli ozko usmerjeni in so se brez razlike hkrati in zapovrstjo ukvarjali s trgovino, bančništvom, denarništvom, borznim veriženjem, »industrijsko proizvodnjo« ...« (Braudel 1991, 304). Oblike kapitalizma so se razvijale in sobivale hkrati. Najpomembnejša lastnost kapitalizma je, kot pravi Braudel, njegova prožnost, ki mu omogoča, da se prilagaja in spreminja glede na razmere, od tod tudi njegov znameniti rek, da če kapitalizem naženeš skozi vrata, se vrne skozi okno (Braudel 1991).

2.2.1 Prvotna akumulacija

Ekonomska struktura kapitalistične družbe izide iz ekonomske strukture fevdalne družbe. Za kateregakoli od teh sistemov je ključna prvotna akumulacija, ki ima v politični ekonomiji približno enako vlogo kot izvorni greh v teologiji. Prvotna akumulacija je tista, ki nam razkriva, kako je mogoče, da v svetu, kjer naj bi vsak užival kruh v potu svojega obraza, obstajajo ljudje, ki jim tega nikakor ni treba. Če se izrazimo v duhu anekdote, ta pripoveduje, da je obstajala na eni strani pridna, inteligentna in predvsem varčna elita, na drugi strani pa ničvredneži, ki so lenarili in zapravili vse, kar so imeli in še več. Tako se je primerilo, da so eni akumulirali bogastvo, drugi pa nazadnje niso imeli prodati nič drugega kot lastno kožo. Od takrat naprej obstajata revščina velike množice in bogastvo redkih (Marx 2012, 585).

Akumulacija kapitala je osnova za razvoj kapitalizma, predpostavlja namreč preseženo vrednost, ki omogoča kapitalistično produkcijo, ta pa ustvarja obstoj večjih množin kapitala in delovne sile v rokah blagovnega producenta. Celotno gibanje se vrti v krožnem toku, katerega predpostavka je prvotna akumulacija, ki predstavlja njegovo izhodišče (Marx 2012, 585). To izhodišče »zaznamujejo odkritje ameriških dežel, bogatih z zlatom in srebrom, iztrebljanje, zaslužjevanje in zakopavanje domačega prebivalstva v rudnike, začetki osvajanj in plenjenja Vzhodne Indije, preobražanje Afrike v lovišče za trgovino s črnokožci. Ti idilični procesi so glavni momenti prvotne akumulacije« (Marx 2012, 614). Kot razlaga Mastnak, je bila:

najbolj dobičkonosna zunanja trgovina. Vstop v svetovno trgovino si je bilo potrebno izbojevati. Izbojevati si je bilo potrebno položaj na globalnih tržiščih ali odkriti nova. Vojaške potrebe so torej gnale v trgovsko ekspanzijo, ta pa je porajala nove vojne. Državna oblast je zato, ker je imela pravico in moč voditi vojno, postala steber trgovine, trgovina pa steber vojskovanja. Trgovina je prinašala bogastvo, na katerem je slonela nacionalna varnost, zato je bilo zagotavljanje trgovine vprašanje nacionalne varnosti (Mastnak v Klein 2009, 558).

2.2.2 Fevdalizem – predhodnik

Za fevdalno produkcijo je značilna delitev dela med karseda številnimi podložniki, oblast fevdalnega gospoda tako ni temeljila na velikosti njegovih dohodkov od najemnin in zakupnin, temveč na številu njegovih podložnikov, torej samostojnih kmetov. Revolucija v produkcijskih

razmerjih se v Angliji kot prvi zgodi v zadnji tretjini 15. in začetkih 16. stoletja, ko fevdalni gospod ustvari številni proletariat z razpuščanjem fevdalnih spremstev in nasilnim pregonom kmetov z zemlje, do katere so imeli enako pravico kot on. Spodbuda za to je bil razcvet volnarske manufakture in ustrezen dvig cen volne. V nasprotju s fevdalizmom je kapitalistični sistem zahteval hlapčevski položaj ljudske množice, njeno spremembo v najemnike in preobrazbo njenih delovnih sredstev v kapital (Marx 2012, 587–590). Ta preskok iz fevdalne v kapitalistično proizvodnjo se je v različnih fazah, različnih zaporedjih in različnih zgodovinskih obdobjih zgodil v različnih deželah.¹

Denar in blago pa nista kapital že na začetku, kakor tudi ne produkcijska in življenjska sredstva. Potrebna je njihova preobrazba v kapital, ki pa lahko sama poteka le v določenih okoliščinah, katerih bistvo je tole: dve zelo različni vrsti posestnikov si morata stopiti nasproti in priti v stik: lastniki denarja, produkcijskih in življenjskih sredstev, ki želijo vsoto vrednosti, katerih lastniki so, uvrednotiti z nakupom tuje delovne sile in na drugi strani svobodni delavci, prodajalci lastne delovne sile in s tem prodajalci dela. S to polarizacijo blagovnega trga so dani temelji kapitalistične produkcije. Svobodni delavci v dvojnem smislu, da sami ne sodijo neposredno med produkcijska sredstva kakor sužnji, tlačani itd. in da jim produkcijska sredstva ne pripadajo kakor samostojnemu kmetu itd., temveč so teh sredstev osvobojeni, rešeni, prosti. S to polarizacijo blaga so dani temeljni pogoji kapitalistične produkcije. Proces, ki ustvarja kapitalsko razmerje, torej ni nič drugega kakor proces ločitve delavca od lastnine nad njegovimi delovnimi pogoji, proces, ki na eni strani preobraža družbena življenjska in produkcijska sredstva v kapital, na drugi strani pa neposredne producente v mezdne delavce. Pogoj, da pride do stika teh dveh posestnikov (lastnikov kapitala in meznega delavca), je obstoj kapitalistične zasebne lastnine in uničenje zasebne lastnine, ki temelji na lastnem delu, torej ekspropriacija² delavca (Marx 2012, 586, 631).

Fevdalne gospode in cehovske obrtne mojstre v 16. stoletju zamenjajo industrijski kapitalisti, tako kot mezdni delavec zamenja sužnja, cehovskega vajenca, pomočnika ali kmeta. To poteka v krvavem nasilju, ki se v zgodovinskih knjigah pogosto obravnava kot osvobajanje služnosti cehovske prisile, pri čemer meznega delavca danes postavlja v praktično enako brezizhoden položaj, orošanega vseh produkcijskih sredstev in jamstev svoje eksistence (ki mu jo je prej dajal fevdalni odnos) (Marx 2012). Kapitalistični sistem daje prednost neskončni akumulaciji

---

¹ Več o tem beri: Karl Marx - Kapital, 24. poglavje: Tako imenovana prvotna akumulacija.

² Razlastnjenje delavca.

denarja. To pomeni, da ljudje in podjetja akumulirajo kapital zato, da bi akumulirali še več kapitala. Gre za kontinuiran in neskončen proces. Treba je vedeti, da se prvotna akumulacija »ni odigrala v davnih časih, ko je nastal kapitalizem, in odtlej sodi v preteklost, temveč da se vse od takrat odigrava vedno znova in znova na vseh koncih in na vedno nove načine. Je sestavni del nasilnega življenja kapitalizma in njegove neprestane reprodukcije« (Mastnak v Klein 2009, 555). To, da sistem »daje prednost« taki neskončni akumulaciji, pomeni, da obstajajo strukturni mehanizmi, s katerimi se kaznuje ali celo odstrani z družbenega prizorišča vse, ki imajo drugačne motivacije; medtem ko so ti, ki delujejo s pravimi motivacijami, nagrajeni in, če so uspešni, tudi bogatijo (Wallerstein 2006, 34).

Ko kapitalistična produkcija stoji na lastnih nogah, to ločitev ne le vzdržuje, temveč jo reproducira v vse večjem obsegu. T. i. prvotna akumulacija ni torej nič drugega kakor zgodovinski proces ločitve producenta od produkcijskih sredstev. Kot »prvotna« se kaže zato, ker tvori predzgodovino kapitala in njemu ustreznega produkcijskega načina (Marx 2012, 586).

2.2.3 Vloga države, banke in finančni kapitalizem

Kapitalizem za svoje delovanje potrebuje dejavno soudeležbo družbe. Ta mora namreč bolj ali manj sprejemati njegove vrednote. Družbo sestavlja več »celot«: gospodarstvo, politika, kultura, družbena hierarhija. Razumemo jih lahko zgolj v medsebojni interakciji in kapitalizem lahko celostno pojasnimo samo v skupni luči vseh »celot«. Sodobna država je bila kapitalizmu kdaj naklonjena in kdaj nenaklonjena in kapitalizem je zmagoval, kadar je bil izenačen z državo, kadar je bil država. V njegovem prvem velikem obdobju, italijanskih mestnih državah (Benetke, Genova, Firenze) je bila oblast v rokah finančne elite. V holandskem 17. stoletju je aristokracija vladala v interesu in celo po nareku poslovnežev, velikih trgovcev na debelo ali tihih družabnikov (Braudel 2010, 51).

Država je tista, ki prek sistema državnih dolgov spravi »na noge delniške družbe, trgovino z najrazličnejšimi vrednostnimi papirji, borzno špekuliranje, skratka: borzno igro in moderno bankokracijo« (Marx 2012, 617). Državni dolg, tj. javni dolg postane eden najenergичnejših vzvodov prvotne akumulacije. Kakor z dotikom čarobne palice preobrazi neproduktivni denar v kapital, pri čemer upniki države ne dajo nič, kajti posojena vsota se preobrazi v zadolžnice, ki zlahka preidejo v javne in v njihovih rokah delujejo kot gotovina. Ta državni dolg ima torej

zaledje v državnih prejemkih, s katerimi je treba plačevati letne obresti, moderni davčni sistem je tako postal nujno dopolnilo sistema nacionalnih posojil³ (Marx 2012, 616–618).

Cene na trgu se spreminjajo in s tem zagotavljajo priložnosti za pridobivanje denarja s špekulacijami. To pomeni, da nek predmet kupimo s pričakovanjem, da ga bomo v prihodnosti prodali po višji ceni, ne da bi ga pred tem kako obdelali in mu s tem zvišali vrednost. Tovrstne špekulacije pogosto veljajo za neproduktivne in parazitske dejavnosti, vendar temeljijo na mehanizmih, ki so osrednjega pomena za delovanje kapitalističnega gospodarstva (Fulcher 2004, 27–28). Menjalna razmerja med različnimi državami nenehno nihajo in so zato polje špekulacij, kjer trgovci, ki špekulirajo z denarnimi menjalnimi tečaji, stavijo na spremembe. Globalni finančni sistem je zato zelo nestabilen. Finance koordinirajo kapital na nacionalnem in globalnem nivoju s povezovanjem različnih načinov akumulacije v skupni ritem. Zato se veliko kriz v današnjem kapitalizmu zgodi v obliki finančne krize (Choonara 2009, 101).

2.2.4 Tržno gospodarstvo še ni kapitalizem

Menjalno gospodarstvo je osnova vsakega trga, razpeto med produkcijo in porabo. Začetke tržnega gospodarstva predstavljajo obrtniki in kmetje; mali trgovec, ki prodaja, kar je izdelal sam, ali kar so izdelali drugi, kmet, ki polovico leta ponuja svojo pomoč pri manjših opravilih po mestu in mora pri tem kupovati hrano ... Glavne menjave potekajo na trgu, na izbranem kraju ponudbe in povpraševanja, njegov začetek je preprosta tržnica, ki je najneposrednejša in najprozornejša oblika menjave, kjer kupec dobi »blago iz prve roke«. Med akterjema poteka neposredna menjava, kjer je le redko v igri kredit. Braudel za menjalno gospodarstvo lepo zapiše; »vse, kar ostaja zunaj trga, ima zgolj uporabo vrednost, vse, kar stopi skozi njegova ozka vrata, dobi menjalno vrednost« (Braudel 2010, 14).

Kapitalizem se v razpravah pogosto enači s tržnim gospodarstvom, kar Braudel odločno zanika. Kapitalizem zanj nikakor ne predstavlja družbene celote ali jo v celoti ovija. Predstavlja zgolj najvišjo stopnjo v Braudelovi tridelni strukturi, kjer vrh predstavljajo monopoli, trusti in multinacionalke. Kapitalizem je tisti, ki povezuje posebna tržna gospodarstva, se ukvarja s širitvijo trga in posluje z namenom rasti, pri čemer temelji na monopolu. Kapitalizem lahko zaradi svoje moči, ki izvira iz prevladujočega družbenega položaja, teže kapitala, zmožnosti izposoje in vezi med člani, svobodno izbira, na katere trge se bo podal in kaj bo puščal izven

---

³ Več o tem beri Karl Marx - Kapital.

svojega dosega. Tržno gospodarstvo je po drugi strani gospodarstvo, ki proizvaja za trg. Predstavlja vmesno nadstropje malih in srednjih podjetij, kjer veljajo zakoni konkurence. Podjetja so med sabo tekmeči in se hkrati medsebojno podpirajo. To so male trgovine, trafike, pekarnice, katerim vladajo tržne cene. Po Brauduelovo gre za najbolj »zdravi« del gospodarstva, srce industrije. Na dnu te lestvice, v samem pritličju je v razpravah pogosto pozabljen del, ki je zunaj trga in zunaj nadzora države – tihotapstvo, menjava dobrin in storitev v naravi, »delo na črno« in dejavnosti gospodinjestev – in je del gospodarstva že od samih začetkov. Predstavlja ogromen del – od 30 do 40 odstotkov dejavnosti v industrializiranih deželah (Braudel 1991).

2.2.5 Svetovni sistem razvije različne tipe

Ta moderni svetovni-sistem, ki nadomesti fevdalnega, torej izvira iz 16. stoletja. Najprej deluje predvsem na nekaterih delih Evrope in Amerike, čez čas pa se razširi po vsej Zemlji. Je kapitalistična svetovna-ekonomija. Določujoči dejavnik svetovne-ekonomije je, da ni omejena z enotno politično strukturo. Svetovna-ekonomija vsebuje veliko kultur in skupin, ki prakticirajo različne religije, govorijo številne jezike in se razlikujejo v vzorcih vsakdanjega življenja. V njej ne najdemo ne kulturne ne politične homogenosti. Kar jo dela enotno, je delitev dela, ki je v njej vzpostavljena. Ta učinkovita delitev dela je njen glavni povezovalni element (Wallerstein 2006, 33–34). Eden izmed pogojev nastanka kapitalizma je, kot smo ugotovili, razpolaganje z velikimi količinami nevezane vrednosti – posedovati je potrebno veliko količino razpoložljivega »denarja«, ki se ga lahko »kapitalistično investira«. Da se je to lahko zgodilo, je poskrbela prvotna akumulacija. Tako v Evropi te velike količine denarja nastanejo kot izržek trgovine na dolge razdalje, natančneje: trgovine z Azijo, v kar se Evropa vključi, ko s suženjskim delom začne pridobivati zlato in srebro zlasti iz Amerik (krvava prvotna akumulacija), kar kaže, da je bil svet povezan že pred kapitalizmom, kapitalizem sploh ne bi mogel nastati, če že pred njim ne bi obstajal nekakšen »svetovni sistem« (Močnik 2006, 9). Globalizacija, kot se strinjajo številni avtorji, ni nič novega in ji je v najbolj skromnem primeru treba priznati vsaj petsto let. »Je niz procesov, ki jih spodbuja sistemska logika kapitalizma, natančneje, globalizacija »je« logika kapitalizma« (Močnik 2006, 8).

Čeprav gre v svetu za enoten sistem, so kapitalistične ekonomije zavzele različne oblike. Za nekatere avtorje ta raznolikost predstavlja del evlucijskega razvoja kapitalizma. Osnova teh teorij je Shonfildovo delo (1964), ki analizira vlogo različnih institucij, ki zajemajo ekonomijo – razne državne panoge, banke, borzo – v različnih državah, leta 1980 pa se pojavijo prve teorije

nacionalnih različic kapitalizma. Bistveno je »proučevanje empiričnih primerov, ne z namenom, da določimo, kateremu tipu pripada določena ekonomija, temveč da odkrijemo, katere tipe lahko najdemo znotraj nje, v kakšnih razmerjih in s kakšnimi spremembami skozi čas« (Crouch 2005, 26).

Sprva se pojavijo dualistične teorije (Albert 1991), pri katerem je eno izmed gospodarstev vedno model svobodnega trga neoklasične ekonomije, drugi model pa je s prvim v antagonističnem razmerju. Poimenovana sta z geokulturnimi termini kot anglosaški in renski. Prvi je karakteriziran kot kapitalizem svobodnega trga, utelešen v angleško govorečih državah, drugi ima karakteristike držav ob reki Ren. Dualizem tipov gospodarstva ima vzporednice v razpravah v politični filozofiji – med neoliberalizmom in socialno demokracijo – ki leži za analizo in v večini sodobnih političnih razprav. Hall in Soskice dualistično teorijo nadgradita in skušata dodeliti vsako razvito gospodarstvo v eno izmed dveh kategorij, iz česar izhaja tudi teorija primerjalnih prednosti. Opredelita liberalno tržno gospodarstvo (liberal market economy), ki ga označujejo neoliberalne politike, radikalne inovacije in nove panoge gospodarstva. Sem spadajo gospodarstva Avstralije, Kanade, Irske, Združenega kraljestva, Nove Zelandije in ZDA. V teh gospodarstvih višino plač na trgu dela postavlja konkurenca in dovoljujejo zelo malo poseganja na trg za zaščito delavcev ali na borzne trge. Njihovo gospodarstvo je v veliki meri opredeljeno z značilnostmi, ki so skupne tradiciji prava. Drugi tip gospodarstva predstavlja usklajeno/uravnano tržno gospodarstvo (coordinated market economy), v osrčju katerega je Nemčija, kjer se družbene in politične ustanove direktno vključujejo v oblikovanje z gospodarskimi ukrepi. Ta oblika je povezana s socialno demokracijo, značilne so stopnjujoče inovacije in oslabljeni ekonomski sektorji (Crouch 2005, 27–30).

Nekateri avtorji⁴ pa zagovarjajo pluralističen pristop in opažajo tri ali celo več oblik kapitalizma, pri čemer praktično vedno ohranjajo geokulturni pristop. Kot prva oblika še vedno ostaja svobodni trg oz. liberalni kapitalizem, povezan z angleško govorečimi deželami, drugega – konservativnega, »kontinentalno evropskega« predstavlja Nemčija. Zaznan pa je tudi tretji – socialno demokratičen, geografsko vezan na Skandinavijo. Kritiki te teorije, še vedno pluralisti, iz konservativnega kontinentalnega modela izločajo južnoevropske socialne države, zaradi posebno velike vloge države in ostalih neformalnih institucij. Ebbinghaus na podlagi politike boja za zgodnji odhod s trga dela, povezanim s politiko splošne blaginje, doda še peti model na

---

⁴ Schmidt V. (2002), Esping – Andersen G. (1990), Whitley R. (1999), Ebbinghaus E. (2001), Amable B. (2003).

osnovi Japonske. Najbolj sofisticiranega od vseh pristopov postdualistične tipologije pa predstavlja teorija Ameblea (2003), ki kvantitativne podatke nacionalnih gospodarstev razvršča v kategorije in jih grupira po individualnih indikatorjih. Tipologije nastalih skupin držav nato empirično določajo ti podatki. Ta postopek ga privede do petih modelov, ki prav tako padejo v podoben geokulturni vzorec. Opredeli tržno usmerjena gospodarstva (angleško govoreča), socialdemokratska (nordijsko), azijska (Japonska in Koreja), mediteranska (Južna Evropa) in celinsko evropska, ki jih kasneje razdeli v dve podskupini, v eno izmed njiju spadata Nizozemska in Švica, v drugo pa Avstrija, Belgija, Francija in Nemčija (Crouch 2005, 37–39).

2.3 Sodobni razvoj kapitalizma

2.3.1 Spremembe v proizvodnji

Kapitalizem je v svojem razvoju na globalni ravni prešel nekaj faz. Družbeni odnosi v njem so spremenjeni, toda še vedno ostajajo kapitalistični. V grobem je največje spremembe doživel z industrijsko revolucijo in izumom parnika, pa kasneje v 20. stoletju z vpeljavo tekočega traku v proizvodnjo in nazadnje s prehodom v neoliberalizem.

2.3.2 Fordizem

Fordizem se na začetku 20. stoletja najprej vpelje v avtomobilski industriji, kjer zaposleni v Fordovih tovarnah množično proizvajajo »nad dva milijona avtomobilov letno in vsak od njih je do vseh podrobnosti enak predhodnemu in naslednjemu na tekočem montažnem traku« (Womack v Rifkin 2007, 180). Za fordizem je značilna množična proizvodnja – proizvaja se v velikih količinah, za množičen trg – a tudi proizvajalci so »množični«, proizvodnja namreč mobilizira velike množice delavcev, ki jih postavi za tekoči trak. Poteka pod pritiskom strojne racionalizacije, kjer se proizvajajo standardizirani izdelki z najmanjšimi možnimi stroški. Proizvodi prihajajo v velikih serijah in so enolični, tovarna je centralizirana in togo hierarhično urejena, delavstvo je dekvificirano in predstavlja podaljšek stroja, na delovnem mestu vlada železna disciplina, ki jo diktirajo zahteve proizvodnega procesa, utelešene v teku strojev, življenjski slog delavstva pa diktira ritem tovarniške proizvodnje (urniki, prisilni neplačani dopusti, vnaprej določeni življenjski cikli, uniformirana gospodinjstva, ki se polnijo z enoličnimi trajnimi dobrinami ...). Porabništvo v času fordizma postane življenjska norma. Država zagotavlja polno zaposlenost in stalno povpraševanje ter institucionalizira razredni

kompromis med delom in kapitalom in ga s tem garantira (Močnik 2006, 128). Ta sistem množične proizvodnje se je iz avtomobilske industrije razširil na vse industrije in postal standard za vodenje poslovanja in trgovanja po svetu.

2.3.3 Postfordizem

V času po drugi svetovni vojni, ko po vsem svetu proizvodnjo narekuje Fordov ameriški model, pa japonsko, zopet avtomobilsko podjetje, začne eksperimentirati z novim pristopom k proizvodnji, ki se znatno razlikuje od obeh predhodnih in se imenuje *vitka proizvodnja*. Glavne poteze, ki to novo vrsto proizvodnje določajo, so pravzaprav značilnosti njene organizacije. Njeno vodilno načelo je v združevanju novih upravljaljskih tehnik z vse bolj izpopolnjenimi stroji. Uprava na vsaki organizacijski ravni sestavi ekipe delavcev z različnimi kvalifikacijami, ki delajo ob avtomatskih strojih in proizvajajo velike količine zelo različnega blaga. V toyotizmu/postfordizmu mnogostranske kvalificirane ekipe, ki delajo skupaj na proizvodnem mestu nadomestijo tradicionalno upravljaljsko hierarhijo (Rifkin 2007, 181). Umsko in fizično delo tečeta z roko v roki, iz oči v oči. Tovarna tako predstavlja tudi raziskovalni in razvojni laboratorij, mesto, na katerem strokovno znanje vsakogar v proizvodnem procesu združijo in uporabijo za »nenehno izboljševanje« – tako imenovani *kaizen*, ki velja za ključ uspeha japonskih produkcijskih metod (Rifkin 2007, 183).

V postfordizmu gre za drugačen »režim akumulacije« kot pri fordizmu. »Postfordizem zahteva od delovne sile prožnost in veliko bolj vsestransko angažiranost kakor poprejšnji režimi« (Močnik 2006, 132). V zameno za te žrtve delavcev so se nekatere države odzvale z večjim zagotavljanjem varnosti delavcem, medtem ko so bolj periferne dežele, a tudi Velika Britanija, zmanjšale delavske pravice in negotovosti delavstva povečale. »Družbeni kompromis vsekakor nima več oblike države blaginje, država s svojimi posegi ne zagotavlja več polne zaposlenosti, krepita se vloga in moč naddržavnih institucij (Svetovna trgovinska organizacija, Svetovna banka, Mednarodni denarni sklad)« (Močnik 2006, 132). Država ima še vedno veliko vlogo, vendar je o nacionalnih ekonomijah vse težje govoriti, ker so dejanski agenti svetovnega gospodarstva zdaj globalni.⁵

---

⁵ Več o regulacijski teoriji, ki se skozi zgodovino ukvarja s tem, kako konkretno poteka proces neskončne akumulacije kapitala, beri: Alain Lipietz – From Althusserianism to `Regulation theory`.

2.3.4 Neoliberalizem

»Svoboda je zelo dober konj za ježo, vendar za ježo nekam.« (M. Arnold⁶)

Velika kriza v tridesetih letih je v ljudeh pustila strah, da se kaj takega ne bi več ponovilo. Državne oblike in mednarodni odnosi so bili tako reorganizirani v smeri, da katastrofalne razmere ne bi mogle več ogroziti kapitalističnega reda ali povzročiti ponovnega vznika meddržavnega geopolitičnega tekmovanja, ki je vodil v vojno. Za zagotovitev tega je bilo potrebno doseči nekakšen razredni kompromis med kapitalom in delom; z izgradnjo zmesi države, trga in demokratičnih institucij. Po drugi svetovni vojni tako nastane v Evropi vrsta socialdemokratskih, demokrščanskih in dirigističnih držav, ZDA se obrnejo k liberalnodemokratski obliki države, Japonska pa pod nadzorom ZDA zgradi nominalno demokratičen, v praksi pa zelo birokratski državni aparat. Vsem tem državnim oblikam je bilo skupno soglasje o tem, da se mora država posvetiti polni zaposlenosti, gospodarski rasti in blaginji svojih državljanov, pri čemer mora prosto razpolagati s svojo močjo za doseg te ciljev, skupaj s tržnimi procesi, ali če je treba, s posegi vanje. Pogosto so bile vpeljane »keynesovske« fiskalne in monetarne politike, države so dejavno posegale v industrijsko politiko in določale standard družbene mezde z vzpostavljanjem različnih sistemov socialne blaginje (zdravstva, izobraževanja itd.). Državni posegi v gospodarstvo in določena mera razvojnega planiranja so šli z roko v roki z razmeroma visokimi stopnjami rasti. Država je postala polje silnic, ki je ponotranjilo razredna razmerja. Do konca šestdesetih let pa se je ta tako imenovani vpeti liberalizem začel rušiti v vseh gospodarstvih in tudi mednarodno. Znaki resne krize akumulacije kapitala so bili očitni povsod. Rasti sta začeli brezposelnost in inflacija, ki sta trajali večji del sedemdesetih let. Keynesovske politike so prenehale delovati, za ustavitev krize je bilo potrebno najti alternativo (Harvey 2012, 17–21).

V Evropi socialistične stranke in komunistične partije v odgovor podprejo poglobitev državnega nadzora in regulacije gospodarstva s korporativističnimi strategijami, v Skandinaviji se razširi močna socialdemokratska tradicija državne blaginje, celo v ZDA kongres pod nadzorom demokratske stranke uzakoni močan val regulacijskih reform. Vendar se že sredi sedemdesetih letih izkaže, da levi ni uspelo preseči problema, rešitve se izkažejo za neskladne z zahtevami akumulacije kapitala. Tako pride do polarizacije na tiste, ki vztrajajo pri socialni

---

⁶ Matthew Arnold je citiran v R. Williams – Culture and Society.

demokraciji in centralnem planiranju, in na tiste, ki so želeli osvoboditi korporativno in poslovno moč ter ponovno vzpostaviti tržne svoboščine. Sredi sedemdesetih let interesi druge skupine pridejo v ospredje in kapitalistični svet se zateče k neoliberalizmu (Harvey 2012, 21–22).

Neoliberalizem je predvsem teorija politično-ekonomskih praks, ki pravi, da do človeške blaginje najhitreje pridemo z osvoboditvijo individualnih podjetniških svoboščin in veččin v institucionalnem okviru, ki ga zaznamujejo močne pravice do zasebne lastnine, prosti trg in prosta trgovina. Nadalje, če trgi ne obstajajo (na področjih, kot so zemlja, voda, izobraževanje, zdravstvo, sociala ali onesnaževanje okolja), potem jih je treba ustvariti, če je treba tudi z državnimi posegi. Državni posegi v trge (brž, ko so ti ustvarjeni) morajo biti omejeni na goli minimum, saj v skladu s teorijo država preprosto ne more posredovati dovolj informacij, da bi lahko pod vprašaj postavljala tržne signale (cene), poleg tega pa bi močne interesne skupine (zlasti v demokracijah) neogibno popačile in usmerile državne posege v svojo korist (Harvey 2012, 7).

»Neoliberalizem gradi na prepričanju klasičnega liberalizma, da bodo tržne sile prinesle blaginjo, svobodo, demokracijo in mir vsemu človeštvu« (Scholte v Pikalo 2003, 5).

Neoliberalci so v zadnjih desetletjih oživili klasično liberalno tezo proti posredovanju države na trgu, ki postaja vedno bolj globalen. Trdijo, da država nima dovolj zmožnosti za kontrolo globalizacije in da je treba pustiti globalne trge, da delujejo po svoje. Neoliberalen pristop k globalizaciji torej zagovarja popoln umik državne regulative na področju meddržavnega in globalnega pretoka denarja, blaga, storitev in kapitala, ukinitve državnega nadzora nad cenami, plačami in menjalnimi razmerji tujih valut (Pikalo 2003, 5).

Neoliberalizem se je v ozadju pripravljaj že dolgo, preden se je uveljavil. Eno takšnih najmočnejših akademskih okolij, ki so gojila liberalno mišljenje v nasprotju z »državnocentralističnim« mišljenjem tistega časa je bil oddelek za ekonomijo na Univerzi v Chicagu v petdesetih letih. Največji gorečnej te šole je bil Milton Friedman, ki je zagrizeno verjel v ultra *laissez-faire*. »Friedmanovo poslanstvo ... je temeljilo na snu, da bi segel daleč nazaj do stanja »naravnega zdravja«, ko je bilo vse uravnoteženo, preden je človeško vmešavanje ustvarilo izkrivljene vzorce. ... Sanjal je o razvzorčenju družb, o povrnitvi v stanje čistega kapitalizma, očiščenega vseh vmešavanj – vladnih regulativ, trgovinskih preprek in zakoreninjenih interesov« (Klein 2009, 55). »Srž tega svetega čikaškega nauka je bila, da so ekonomske sile ponudbe, povpraševanja, inflacije in brezposelnosti nekaj takega kakor sile

narave, stalne in nespremenljive. Na resnično svobodnem trgu, kakršnega so si v čikaških razredih in knjigah zamišljali, obstajajo te sile v popolnem ravnovesju, ponudba komunicira s povpraševanjem, tako kakor luna vodi plimovanje« (Klein 2009, 55).

Friedman je s svojo ideologijo obljubljal »svobodo posameznika«, ki lahko s svojimi potrošniškimi odločitvami izražajo absolutno svobodno voljo, tako kot je levica obljubljala svobodo delavcev pred lastniki in državljanov pred diktaturo. Marksisti so želeli to doseči z revolucijo, čikagovci z odstranitvijo vseh motenj s trga (zamrzovanje cen, minimalne plače, državna lastnina...) in s tem omogočanje popolnega svobodnega trga. Obe ideologiji sta verjeli, da bo po njunem načrtu nastopila popolnost in ravnotežje. Pravi sovražnik čikagovcev tako niti niso bili toliko marksisti kot keynesianci s svojimi idejami uravnavanja trga.

Leta 1947 Friedman in Friederich Hayek združita moči in ustanovita društvo Mont Pelerin, klub ekonomistov svobodnega trga. Člani zaradi svoje privrženosti idealom osebne svobode nase gledajo kot na »liberalce«, oznaka »neoliberalizem« označuje njihovo vdanost načelom prostega trga v okvirih neoklasične ekonomije v nasprotju s klasičnimi teorijami Adama Smitha, Davida Ricarda in Karla Marxa (vendar zagovarjajo Smithovo teorijo nevidne roke trga). Njihova neoliberalna teorija močno nasprotuje intervencionističnim teorijam Johna Maynarda Keynesa.

Skupina Mont Pelerin dobi finančno in politično podporo zlasti bogatih posameznikov in poslovnih voditeljev, zagretilih nasprotnikov vseh oblik državne intervencije in regulacije. Vendar gibanje do težkih let v sedemdesetih ostane na obrobju, na ugledu pa pridobi v osemdesetih, ko oba njena glavna nosilca prejmeta tudi Nobelovi nagradi za ekonomijo. Takrat neoliberalna teorija, zlasti v svoji monetaristični preobleki začne praktično vplivati na različnih političnih poljih, dramatično pa se v ZDA in Veliki Britaniji uveljavi z letom 1979 kot nova ekonomska pravovernost. Tega leta je izvoljena Margaret Thatcher, ki je sprejela stališče, da mora biti keynesianstvo opuščeno in da so monetaristične rešitve na strani ponudbe bistvene za ozdravitev stagflacije, ki je takrat pestila britansko (in svetovno) gospodarstvo. Vse oblike družbene solidarnosti naj bi se razgradile v prid individualizmu, zasebni lastnini, osebni odgovornosti in družinskim vrednotam. Kmalu je bila tudi politika ZDA preoblikovana z namenom zadušitve inflacije ne glede na posledice za zaposlenost. Deregulacija vsega je mogočnim podjetniškim interesom odprla nove prostore nebrzdanih tržnih svoboščin. Davčne olajšave za investicije so v bistvu subvencionalizirale gibanje kapitala k nesindikaliziranim in šibko reguliranim delom, finančni kapital se je za višje stopnje donosnosti oziral v tujino, ukrepi za preselitev proizvodnje v tujino so postali veliko pogostejši. Davki podjetij so se dramatično

znižali, največja stopnja osebne obdavčenosti pa je s potezo, predstavljeno kot »največje znižanje davkov v zgodovini«, znižala s 70 % na 28 %. Hkrati je v sedemdesetih, z naftnim embargom, rast cen OPEC (Organizacija držav izvoznic nafte) v roke proizvajalk nafte, kot so Savdska Arabija, Kuvajt in Abu Dabi, položila ogromne količine finančne moči. Savdijci so takrat pod odkrito grožnjo ZDA pristali na recikliranje svojih naftnih dolarjev v newyorških investicijskih bankah. Te so dobile nadzor nad ogromnimi količinami sredstev, za katere je bilo treba najti dobičkonosne rešitve, ki so bile zaradi slabega stanja doma v tujini. Tako so newyorške investicijske banke začele posojati denar državam, ki so bile prej brez dostopa do sredstev. Za to pa so potrebovale prost vstop in varne razmere. In tako so se ZDA obrnile nazaj k svoji imperialni tradiciji – imperializmu brez kolonij (Harvey 2012, 32–39).

Neoliberalizem v zadnjih tridesetih letih prevladuje kot glavni okvir politik za globalizacijo. Scholte jasno zapiše, da neoliberalizem na splošno velja za policy pravoverje v odnosu do globalizacije, in da so bile njegove ideje že v poznem dvajsetem stoletju sprejete kot »zdravorazumske« (Scholte in Pikalo v Pikalo 2003, 5).

Na koncu (danes) pa se neoliberalna drža v svoji izpeljavi (kot pokažejo mnogi komentatorji⁷) vendarle pokaže kot precej protislovna. Znanstvena natančnost teorije neoklasične ekonomije se ne ujema s politično zavezo idealom svobode, kot se tudi njeno nezaupanje do vsakršne državne oblasti ne ujema s potrebo po močni državi in, če je treba, državnih prisili, ki bi branila pravice zasebne lastnine ter osebne podjetniške svoboščine (Harvey 2012, 31).

Neoliberalizacijo torej lahko razumemo bodisi kot utopični projekt udejanjanja teoretske zasnove preureditve mednarodnega kapitalizma bodisi kot politični projekt ponovne vzpostavitve pogojev za akumulacijo kapitala in za obnovo moči ekonomskih elit. V praksi je prevladal drugi od obeh ciljev. Neoliberalizacija ni bila preveč uspešna pri obujanju svetovne akumulacije kapitala, bila pa je izjemno dobra v obnavljanju in v nekaterih primerih (Rusija, Kitajska) v vzpostavljanju moči ekonomske elite (Harvey 2012, 29).

---

⁷ Več o tem beri: Ha-Joon Chang – Globalisation, Economic Development and the Role of State (2003) in Jamie Peck – Geography and public policy: Constructions of Neoliberalism, Progress in Human Geography (2004)

3 KRIZA KAPITALIZMA

»Prioriteta, da bi akumulirali kapital, zato da bi akumulirali le še več kapitala, se mi zdi popolnoma iracionalen cilj.« (I. Wallerstein)

Teoretiki vidijo vzroke, posledice in rešitve težav, s katerimi se kapitalizem trenutno sooča na različnih koncih. Vendar se strinjajo, da je sodobni (moderni) kapitalizem globoko zašel iz ravnotežja. Strukturna šibkost kapitalizma postaja zdaj očitna povsod.

Kriza je kapitalistično gospodarski zastoj v procesih družbene reprodukcije (Merhar 2010, 636), »po definiciji točka v cikličnem gibanju gospodarstva, v kateri pride do vrhunca motnje produkcije, ki se najprej opazi v ekonomiji, kasneje pa zajame vse sfere družbenega življenja« (Štor 2002, 3). Do velike depresije leta 1929 je tako »klasična« politična ekonomija 19. stoletja (Adam Smith, David Ricardo) kot tudi sledeči »neoklasični« teoretski pristop neomajno zagovarjal tezo, da »kapitalizem po svoji naravi teži k ustalitvi v stabilnem stanju« (Mattick 2013, 20). Po udaru te velike krize pa je v ospredje prišla teorija Johna Meynarda Keynesa, da naj država v takšnih trenutkih poseže vmes, da »vzpodbudo« (na način, da si denar izposodi s kritjem v prihodnjih davčnih prihodkih in tako omogoči zaposlovanje) in na ta način gospodarstvo potisne na nov ravnotežni položaj. Tudi ta teorija v sedemdesetih letih zaradi stagnacije začne izgubljati privržence. In namesto da bi se na tem mestu pojavile nove razlage, se je svet zopet vrnil k teorijam učinkovitega prostega trga in se v letu 2008 znašel v novi krizi – veliki recesiji.

O krizah je pisal že Marx, v svoji tretji knjigi Kapitala, kjer je kot končni vzrok kapitalističnih gospodarskih kriz videl proletarski značaj ljudskih množic. Zanj je bil problem v temeljnih kapitalističnih produkcijskih odnosih med delavskim in kapitalističnim razredom. Ti vodijo do protislovja med pogoji produkcije profitov, ki zahtevajo minimizacijo mezd ter pogoji realizacije profitov, ki zahtevajo zadostno plačilno sposobno povpraševanje najmožičnejših potrošnikov v kapitalizmu – proletarcev (Merhar 2010, 638). Danes se te težave izražajo predvsem v tehnologiji, ki izpodriva delovna mesta delavskega razreda, ki pa se mu sedaj pridružuje tudi srednji razred, ob tem, da »so (in bodo) veliki računalniški sistemi v lasti velikih lastnikov kapitala« (Collins 2013, 53). Razkorak med lastniki kapitala in delavci postaja za tiste na dnu družbene lestvice nevzdržen. Ker sistem pritiska na nižje sloje družbe povsod po svetu, je skrb vsake vlade, kako na hitro onemogočiti upor brezposelnih delavcev in sedaj njim

pridruženih srednjih slojev, ki jim prihranki in pokojnine kopnijo. Vlade so zato postale protekcionistične⁸, ker iščejo kratkoročni denar za vsako ceno, ta pa bo povzročil še hujši zastoj, zaradi česar bodo nastajajoča nihanja samo še večja (Wallerstein 2013, 42).

Posledice globalnega uveljavljanja neoliberalističnega zakona akumulacije kapitala so bolezen kapitalizma razširile na mnoga področja sistema. Merhar njihove težave vidi predvsem v:

- a) centralizaciji in koncentraciji kapitala pri domačih in tujih finančnih oligarhih in zlorabi njihove moči – *družbene vrednote propadajo, s čimer se deformira oblast*;
- b) izogibanju plačevanja davščin in prispevkov v državah proizvajalkah blaga s prenašanjem sedežev podjetij v države z nižimi davki – davčne oaze. Davčna konkurenca je tako opredeljena v škodo gospodarsko manj razvitih držav;
- c) poglobljanju razrednih razlik z omejevanjem potrošnje in strahu pred nezaposlenostjo;
- d) uničevanju naravnega okolja, ki začenja ogrožati življenje na našem planetu (Merhar 2015).

Glede na vse posledice sodobnega gospodarjenja ugotavljamo, da ne gre zgolj za nezdrave dele gospodarstva, temveč se je zaostрила kriza kapitalizma kot sistema.

3.1 Vse je del cikla

Krize se v kapitalizmu pojavljajo konstantno in »so del ponavljajočih se ciklov dogodkov« (Mattick 2013, 33), kar je raziskovalcem postalo jasno že v drugi polovici 19. stoletja. Zatorej je potrebna celovita obravnava krize v sklopu cikla, ne pa kot niz nepovezanih pojavov.

Vsi sistemi nihajo. Se pravi, da mehanizem sistema ves čas uhaja iz ravnotežja. To je enako kot pri človeškem telesu – vdihnemo in potem izdihnemo. To moramo početi. Tudi moderni svetovni-sistem, ima mehanizme, ki vračajo delovanje sistema nazaj v ravnotežje. Trenutek »normalnega« delovanja sistema je obdobje, med katerim je pritisk, da bi se vrnili v ravnotežje, večji od kateregakoli pritiska, da bi prišli iz ravnotežja (Wallerstein 2013, 18).

To velja za gibanje vsakega sistema; sistem sicer obnavlja svoje ravnotežje, a to mu uspeva vse manj popolno, dokler se ravnotežje ne zlomi; a v tem trenutku se je na kakšnem drugem kraju

---

⁸ Protekcionizem je sistem gospodarsko političnih ukrepov, ki delujejo v varstvo domače industrije pred tujo konkurenco (npr. s carinami, prepovedjo uvoza, subvencijami ...).

v okviru istega sistema že začel nov cikel, ki prevzema vlogo uravnavanja sistema (Močnik 2006, 138).

Gibanje med obdobjem gospodarske rasti (ekspanzije) in obdobjem stagnacije imenujemo ekonomski cikel oz. fluktuacija. Najbolj splošno uporabljana je klasična definicija poslovnega ciklusa, katere utemeljitelja sta Mitchell in Burns, je sledeča:

Poslovni cikli so vrsta nihanj agregatne ekonomske aktivnosti v gospodarstvu, ki temelji na tržnih principih. Cikel je sestavljen iz faze ekspanzije, ki se odvija istočasno v večini ekonomskih aktivnosti, ter faze recesije, ki prehaja v novo fazo ekspanzije naslednjega cikla. To zaporedje sprememb se vedno znova ponavlja, vendar ne v enakih časovnih razmikih. Časovna dimenzija poslovnega cikla niha od enega leta do deset oziroma celo dvanajst let. Ciklov ni mogoče razdeliti v krajše intervale podobnih karakteristik, ki bi jih lahko uporabili za aproksimacijo celotnega poslovnega cikla (Strašek 2007, 141).

Izmenjujejo se torej štiri faze ekonomskega/poslovnega cikla: ekspanzija, upočasnitev, recesija, okrevanje. Kazalniki, ki kažejo, v kateri fazi se gospodarstvo nahaja, so bruto domači proizvod (BDP), obrestne mere, stopnja nezaposlenosti, višina zadolženosti, obseg potrošniške porabe...

Študije ameriškega gospodarstva so potrdile Mitchellovo zdravorazumsko vztrajanje pri profitu kot osrednjem dejavniku za pojasnjevanje nihanj v gospodarski aktivnosti (Mattick 2013, 46). »Vpliv profita [...] obvladuje gibanje investicij« (Mattick 2013, 47), ker pa investicije določajo količino denarja, ki je na voljo za zaposlovanje delavcev (in s tem na voljo delavcem, da ga potrošijo za življenjske potrebščine), za nakup surovin in opreme ter izgradnjo tovarn, rast ali padanje investicij vpliva na rast in krčenje vsega gospodarstva. S tem si lahko pojasnimo, zakaj je, kot ugotavlja nedavna raziskava, profit stagniral ali pa celo upadal nekaj četrletij pred nastopom recesije (Mattick 2013, 47).

Wallerstein vidi dva mehanizma, ki najbolj vplivata na zgodovinski razvoj sistema v izmenjujočih kondratjevskih in hegemonističnih ciklih.⁹ Ti ciklični ritmi zgodovinskega sistema ustvarjajo gibljivo ravnotežje, ki se kaže v dolgoročnih pozitivnih trendih. Ti cikli niso nikoli popolni, v smislu, da bi se vrnil na svojo začetno točko. To je zato, ker nekatere faze vključujejo rast – rast realne vrednosti, geografskega območja, globine poglobljenja. V

---

⁹ Več o tem beri: Immanuel Wallerstein – Strukturna kriza ali zakaj se kapitalizem kapitalistom kmalu ne bo več izplačal.

naslednji fazi ni te rasti nikoli mogoče povsem izbrisati, vračanje v ravnotežje predstavlja delna regresija ali ustrezneje »stagnacija« sistema (Wallerstein, 2013, 18–24).

Če to narišemo na ravnini, kjer je na osi y (ordinata) odstotek nekega pojava, na osi x (abcisa) pa čas, dobimo krivulje, ki se počasi približujejo asimptotam (100 odstotkov tega, kar meri os x). Ko se sistem približuje tem asimptotam, še naprej ves čas prihaja iz ravnotežja, saj asimptote ni mogoče prečkati. Zdi se, da začne sistem hitro in ponovljeno nihati, postane »kaotičen«, se razcepi, ko krivulje dosežejo okoli 80 odstotkov. Lahko bi rekli, da je to točka, na kateri je sistem prešel na začetek svoje strukturne krize (Wallerstein 2013, 24).

Prelom torej predstavljajo ti vedno krajši ciklični nihaji, ko sistem prične izgubljati ravnotežje, vse dokler ne pride do točke, ko se v sistemsko ravnotežje ni več mogoče vrniti. Od tu naprej so možne različne poti, vzpostavil se bo nov sistem (Močnik 2006, 138).

3.2 Kriza je tudi ideološka

Zadnja velika kriza v letu 2008 se je v Evropo in po svetu razširila iz ZDA, ko je Ameriška centralna banka (FED) po letu 2001 vodila politiko blaženja takratnih razmer v gospodarstvu, ki je okrevalo po blažji recesiji. Zaradi znižanja obrestnih mer je bilo zadolževanje poceni, nepremičninam pa so rasle cene. Nakup nepremičnine je postal dostopen vsakomur. Špekuliranje o dvigu cen nepremičnin je cene napihovalo in ustvaril se je nepremičninski balon, ki je kmalu počil. Kriza se je iz nepremičninskega trga razširila na finančne trge, od tam pa naprej po svetu (Palčič 2008,1).

Kmalu je postalo jasno, da gre za globoko krizo, pravzaprav za največjo finančno krizo v zgodovini kapitalizma, njen obseg je v veliki meri povzročila neomajna vera v neoliberalen svobodni trg. Callinicos poudarja, da je zadnja kriza: »posledica nasprotij v celotnem procesu akumulacije kapitala in ne zgolj posledica neustreznega delovanja finančnih trgov. Zato je potrebno razlikovati med tremi dimenzijami. Dolgoročno krizo prekomerne akumulacije in donosnosti; globalnim finančnim sistemom, ki je kronično nestabilen in strukturno neuravnotežen; ter naraščajočo odvisnostjo od napihovanja kreditnih mehurčkov, ki podpirajo ekonomsko širitev« (Callinicos 2010, 50).

Prav zaradi tega je varčevanje, na katerega prisegajo aktualne politične elite, neustrezen način reševanja krize, saj se dotika le njene finančne pojavne oblike. Za rešitev bi bila potrebna sprememba produkcijskih odnosov (Merhar 2013).

Težava strukturnih kriz je, da:

so zares strukturne; zadevajo neizogibne konflikte v institucionalnih ureditvah, kar vpliva na materialne in organizacijske temelje družbenega življenja. V nasprotju s škandali strukturna vprašanja ne izpuhtijo; še naprej učinkujejo, čeprav se nekaj časa ne zmenimo zanje. [...] Prekrivanje s partikularnimi vprašanji je neizogibno. Etnični, religijski, spolni konflikti, konflikti glede življenjskega sloga ipd. lahko utrdijo krizo kapitalizma ali pa jo toliko zamaskirajo, da zavrejo ali onemogočijo revolucionarno preobrazbo v postkapitalizem (Collins 2013, 79).

Eno takšnih partikularnih vprašanj predstavlja tudi ekološka kriza in podnebne spremembe, zaradi katerih bo potrebno sprejeti nova pravila. Klein težav ne vidi v tem, da človeštvo ne bi vedelo, kaj storiti, vprašanje vidi v tem, ali smo sposobni obrniti hrbet osnovnim načelom duševne ideologije prostega trga. Ljudje smo produkti svoje dobe in prevladujočega ideološkega projekta. Projekta, ki nas je prevečkrat učil, naj se imamo zgolj za posamezne enote, ki iščejo zadovoljstvo in ki želijo čim bolj izkoristiti majhno prednost. Vprašati se je potrebno, kaj zaradi skupne človeškosti dolgujemo drug drugemu in kaj kolektivno cenimo bolj od gospodarske rasti in dobička korporacij (Klein 2015, 508–510).

4 VPRAŠANJE DRUŽBENE ODGOVORNOSTI

Poleg notranjih ekonomskih problemov, ki v kapitalizmu pestijo nepretrgano akumulacijo kapitala, jo omejuje tudi uničevanje naravnega okolja (Calhoun 2013, 183). »Kapitalizem je odvisen od surovin, od nepretrgane oskrbe prebivalstva in od pripravljenosti ljudi v raznih skupnostih, da se strinjajo s tem, da se stroški uničevanja okolja prelivajo iz podjetniških bilanc v javne« (Calhoun 2013, 183). Kapitalizem naravo razume kot vir in v takšnem dojemanju je le-ta vedno omejena. Kapitalistični sistem, organiziran v nenehno širjenje pa si prizadeva naravne omejitve preseči. Napredek tehnologij je v veliki meri to tudi omogočil, naravne vire dopolnjujejo s proizvedenimi in tako se je drastično povečala zmogljivost družb za vzdrževanje življenja. Toda sodobni način življenja zahteva tudi vedno večje količine energije (fosforna

goriva, premog, nafta, rudnine ...), v veliki meri pa tudi nepopravljivo uničuje naravo (podnebne spremembe ...) (Calhoun 2013, 184–185).

»Kapitalizem ima ozek pogled na človekovo naravo: predvideva, da so ljudje enodimenzionalna bitja, ki iščejo izključno maksimiranje dobička. Navadno razumevanje pojma prostega trga temelji na tem enodimenzionalnemu bitju« (Yunus 2009, 36). Etika je tako dolgo veljala za disciplino, ki ne spada v poslovni svet. Veljalo je mnenje: »če bi bilo podjetje pošteno, sočutno, skratka etično, potem ne bi moglo izpolnjevati svoje vloge, ne bi sploh bilo podjetje« (Jančič 1996, 146). Etična podjetja pač ne morejo ustvarjati dobička, altruistične vrednote podjetja imajo prej negativen kot pozitiven vpliv na profit in zato delničarjem ne prinašajo koristi. Ta paradigma razmišljanja se danes obrača in je že veliko bolj usmerjena drugam.

4.1 Družbena odgovornost podjetij

Danes družbena odgovornost organizacij postaja ena izmed osrednjih tem razvitejšega dela svetovnega gospodarstva. Širi se na praktično vsa področja poslovnih ved in s tem vnaša na ta področja pojme, kot so moralnost, etičnost in odgovornost in s tem drugačen pogled na delovanje podjetja, ki je neločljivo povezano z družbo (Golob 2004, 874). Bohinc družbeno odgovornost opredeli kot »način, na katerega naj se pripadniki skupnosti (posamezniki ali pravne osebe) družbe obnašajo in opravljajo svoje dejavnosti, da se ohrani sožitje z drugimi pripadniki družbe in družbe na splošno« (Bohinc 2016, 173). Podjetje je, tako kot vsaka družbena institucija, sestavni del družbe; od nje so odvisni njegov obstoj, stalnost in rast (Sethi v Golob 2004, 875). Vrednote v družbi se spreminjajo in etičnim zahtevam družbe se morajo prilagoditi tudi podjetja, v nasprotnem primeru je njihova legitimnost lahko ogrožena (Jančič 1996, 146).

Bistvo je ideja o »novi družbeni pogodbi«, na katero mora pristati poslovni svet v času spremenjenih družbenih in okoljskih razmer (Jančič 2002, 4). V sedemdesetih letih je Milton Friedman zapisal: *Business of business is business*, z drugimi besedami, da je edina odgovornost podjetja tista do lastnikov/delnicarjev. Vlaganje denarja v katerikoli drugi namen kot povečevanje dobička delničarjev opredeli kot krajo, neodgovorno ravnanje podjetja. Danes to mišljenje poznamo kot Friedmanovo zablodo. Zavedanje tega, da je podjetje tako kot vsaka institucija del družbe, v sedemdesetih letih začne vznikat v javnih debatah. Prevladovati začne mnenje, da podjetja odgovarjajo širši javnosti in ne zgolj delničarjem. Theodore Levitt takrat

zapiše: »Dobiček je sicer potreben za obstoj podjetja, tako kot je hrana potrebna za življenje, vendar pa dobiček ni osnovni cilj podjetja, tako kot tudi hrana ni edini smisel življenja« (Levitt v McAlister 2005, 36). Ekonomska uspešnost podjetja je zgolj osnova, ki podjetju omogoča obstoj in izpolnjevanje drugih odgovornosti; podjetje mora biti dober delodajalec, dober državljan in dober sosed (Drucker 1993, 101).

Konstrukt družbene odgovornosti se v literaturi začne pojavljati že v petdesetih letih. Eden vplivnejših avtorjev je bil Bowen, ki si je zastavil vprašanje, ki je še danes ključnega pomena: Katere so tiste obveze družbi, ki se pričakujejo od menedžerjev? V naslednjih desetletjih so se avtorji ukvarjali pretežno z iskanjem ustreznih definicij, dokler v osemdesetih v ospredje niso stopile alternativne teme, npr. javna politika, poslovna etika in teorija deležnikov. Novo tisočletje razumevanja in dojetanja družbene odgovornosti podjetij ne spremeni drastično, omeniti velja zgolj pojavljanje pojma podjetja kot (dobrega) državljana, značilnega predvsem za ZDA (Golob in Podnar 2002, 963–964).

4.1.1 Teorija deležnikov

Deležniški pristop k upravljanju podjetja je danes prevladujoča alternativa Friedmanove mu pogledu na družbeno odgovornost podjetij. Gre za Freemanov demokratičen pristop k delovanju podjetja, ki jemlje v ozir vse interesne skupine. Podjetje tako ni dolžno le svojim delničarjem, temveč vsem deležnikom, kajti podjetje vpliva na delovanje svojih deležnikov in obratno. Za dolgoročno uspešnost podjetij je torej pomembno, da organizacija ravna odgovorno do širšega okolja (Jančič 1999, 73–74).

Deležniška teorija je pomembna pri razumevanju raznovrstnih in pogosto nasprotujočih si političnih, socialnih, ekonomskih in moralnih zahtev različnih interesnih skupin podjetja. Podjetje s svojimi deležniki lažje upravlja, če jih kategorizira v skupine. Ključen pomen teorije deležnikov je, da podjetja vplivajo na odločitve, dejanja, politike in prakse svojih deležnikov, prav tako kot deležniki vplivajo na podjetje. Dejavnosti med obema institucijama morajo biti namenjene obojestranskemu zadovoljstvu in nadaljnjemu sodelovanju (Weiss 2003, 35).

4.1.2 Zorni koti so različni

Družbena odgovornost podjetja je nekaj, kar bi moralo biti opredeljeno v poslanstvu podjetja in zahteva svoje opredmetenje v strategijah in aktivnostih vzdolž celotnega podjetja ter vključevanje odnosa do vseh deležnikov (Jančič 2002, 5). Javnost si o družbeni odgovornosti podjetij deli različna mnenja. Evropska unija je leta 2001 objavila »Zeleni dokument o pospeševanju evropske zastavitve družbene odgovornosti podjetij« (Green Paper), kjer je družbena odgovornost podjetja opredeljena kot: »koncept, po katerem se podjetja prostovoljno odločijo, da bodo prispevala svoj delež k boljši družbi in čistejšemu okolju« (Podnar in Golob 2003, 3).

Znotraj tega ločuje dve dimenziji družbene odgovornosti podjetja, in sicer:

»Notranjo dimenzijo«, ki je povezana z investicijami v intelektualni kapital, zdravje in varnost zaposlenih ter upravljanje z okoljskim vplivom proizvodnje in rabo naravnih virov. Poleg družbeno koristnih posledic ima cilj povečati tudi konkurenčnost podjetja.

»Zunanja dimenzija« se kaže v spletnju dobrih odnosov z deležniki, kot so lokalne skupnosti, dobavitelji, partnerji in potrošniki. Tu se izraža medsebojna povezanost podjetja z lokalno skupnostjo; podjetje daje delovna mesta in davčne prispevke, po drugi strani pa so odvisna od stabilnosti in razcveta lokalnega okolja. Povezanost je neizogibna tudi v okoljskih dejavnikih (povzročanje hrupa, onesnaževanje zraka, vode, zemlje, transport, kopičenje odpadkov ...) (Jančič 2002, 5).

4.1.3 Ameriška piramida korporativne družbene odgovornosti

V ZDA Carroll razvije piramido korporativne družbene odgovornosti. Meni, da s tem ko poskušamo definirati odgovornost, ki bi jo podjetje do družbe (kot družbeni akter) moralo imeti, se v bistvu sprašujemo o njegovi vlogi v družbi. Opredeli štiri tipe družbene odgovornosti, ki bi jih podjetje pri svojem poslovanju moralo sprejeti, in sicer: ekonomsko, zakonsko, etično in filantropsko raven. Piramida je zasnovana na holističen način, v smislu, da ne gre za napredovanje po ravneh, temveč so nivoji družbene odgovornosti med sabo pogosto povezani in integrirani. Prva dolžnost podjetja je, da posluje finančno uspešno, tako da svojim delničarjem prinaša dobičke, s svojo ponudbo prispeva k razvoju gospodarstva in v svoji skupnosti ponuja zaposlitvene možnosti. Druga raven družbene odgovornosti podjetja je, da posluje v skladu z zakonskimi predpisi. V primeru, da podjetje ne krši nobenih zakonskih

omejitev, vendar posebne interesne skupine ali drugi ekonomski subjekti ocenijo, da se podjetje s svojim delovanjem vede neodgovorno, lahko s pritiski na institucije in pravne subjekte dosežejo, da se vpelje nova pravila, ki bodo omejevala vedenje podjetja. Na ravni etične odgovornosti se mora podjetje samo odločiti, katere vrednote in moralna načela sprejema in kaj dojema kot pravično delovanje. Sprejeti mora torej načela svoje poslovne etike, ki se nanašajo na principe in standarde, ki vodijo vedenje poslovnih subjektov. Določena merila o tem so pričakovana s strani javnosti in jih mora za uspešno delovanje zato podjetje sprejeti. Vrh piramide predstavlja filantropska odgovornost, to so prostovoljne aktivnosti podjetja, ki jih ne zahteva niti zakon niti etični standardi. Gre za humanitarne in dobrodelne akcije, ki jih podjetje izvaja za dobrobit skupnosti (Carroll 1991).

Do kakšne mere na kontinuumu od moralnega minimuma do družbenega aktivizma (Smith v Jančič 1996, 148) mora biti podjetje torej družbeno odgovorno? Doseganje profita je temeljni pogoj za uspešno poslovanje, brez ustvarjanja profita je tudi družbena odgovornost podjetja irelevantna. Tisto, kar se spreminja, pa je obrnjeno spoznanje – irelevanten, celo sporen postaja tudi profit, če ni ustvarjen na družbeno odgovoren način (Jančič 1996, 148).

Smith opredeli tri pritiske, ki lahko podjetje »prisilijo« v etično oz. družbeno odgovorno ravnanje:

- Zakonodaja

Ta zanj predstavlja najslabšo možno rešitev, kjer podjetja ravna etično zgolj zato, ker so tako z zakonom obvezana. Če so za minimalni moralni standard potrebni zakoni, to meče slabo luč na celotno stroko, zato se posamezne dejavnosti pogosto odločijo vzpostaviti kodeks obnašanja.

- Tržni pritisk

Metoda, ki v teoriji odgovornost nagrajuje s profiti in neodgovornost z izgubami. V najhujši obliki lahko pride tudi do bojkota posameznega podjetja. Zelo pogosto v praksi ne deluje po tem principu. Razlogov je več – neinformiranost potrošnikov, njihova neetična potrošnja, omejena finančna sredstva potrošnikov, pomanjkanje alternative ...

- Samoregulativa ali moralna obligacija

Najučinkovitejša, ker ne gre za pritisk z zunanje strani, ampak motivi prihajajo iz organizacije same. Podjetja si pravila zadajo sama – zaradi notranjih vzgibov

posameznikov na vodilnih položajih in njihovih osebnostnih lastnosti, preteklih izkušenj ali vpliva okolja (Smith v Jančič 1996).

5 VLOGA DRUŽBENE ODGOVORNOSTI PODJETIJ V KRIZI KAPITALIZMA

Podjetje lahko živi le v kooperaciji in simbiozi z družbo in naravo, saj od nje dobi zaposlene, ji prodaja izdelke in iz narave črpa surovine (Jančič 1996, 154). Podjetja so družbeni subjekti, ki aktivno sodelujejo pri oblikovanju družbene realnosti. Kako podjetja ravnajo z okoljem, je torej relevantno vprašanje, še posebej, če vzamemo v obzir, da npr. ekološka kriza postaja vedno ostrejša. Takšna partikularna vprašanja pa so neizogibno povezana z institucionalnimi ureditvami, ki vplivajo na materialne in organizacijske temelje družbe (Collins 2013, 79). Družbena odgovornost podjetij zato ni zanemarljiv del strukturne krize, s katero se sooča kapitalizem.

Razumevanje in kontekstualiziranje družbene odgovornosti podjetij pa v državah z različnimi tipi kapitalizma variira. Hall in Soskice izpostavita dva tipa; liberalno tržno gospodarstvo, primer katerega je ZDA, ki dovoli le malo poseganja na trg, in uravnano tržno gospodarstvo npr. Nemčije (oz. EU), kjer se družbene in politične ustanove direktno vključujejo v oblikovanje z gospodarskimi ukrepi. Raziskave so pokazale, da ima kultura velik vpliv na dojemanje družbene odgovornosti. V državah s socialdemokratsko tradicijo in v bolj razvitih državah je družbena odgovornost podjetij veliko bolj razširjena (Forte 2013, 821).

EU ima s svojo bolj socialdemokratsko ureditvijo etičnost in odgovornost podjetij urejeno bolj sistemsko in države so v raziskavah poudarjale pomen in organiziranje družbene odgovornosti podjetij v okviru (okoljskih) programov in dojemanje le-te kot vrednote. Njihovo udejanjanje družbene odgovornosti temelji predvsem na njihovi lastni volji (Forte 2013, 818–819). Tako je Evropska unija v Zelenem dokumentu (Green paper) leta 2001 začela ta problem naslavlјati in opredelila kodekse dobre prakse, ki podjetjem dajejo smernice, kako poslovati družbeno odgovorno. Dokument se zavzema za deležniški pristop do družbene odgovornosti podjetij in jim veleva sprejeti novo trditev o poslanstvu, ki bo vključevala tudi odnos do vseh deležnikov. To zahteva konkretno opredmetenje v strategijah in aktivnostih vzdolž celotnega podjetja (Jančič 2002, 6). EU se problema tako ne loteva individualno, vsako podjetje in država zase, temveč skuša prakse poenotiti in vzpostaviti sistem. Vendarle se pri tem sooča z vrsto težav,

saj ima nova teorija podjetja veliko problemov pri svojem udejanjanju v praksi, ruši namreč nekatere temelje sistema liberalno tržne gospodarske naravnosti. Vendar vse kaže, da to gibanje predstavlja pravzaprav edino sprejemljivo alternativo, ki lahko prispeva k izboljšavi stanja družbe in okolja, hkrati pa lahko prepreči nenadzorovano destrukcijo samih temeljev sodobne demokratične tržne družbe (Jančič 2004, 892).

ZDA kot model neoklasične ekonomije do družbene odgovornosti v podjetju vendarle pristopa malo drugače. Raziskave so pokazale, da se podjetja družbene odgovornosti lotevajo na bolj človekoljubne načine, skozi filantropske programe. Več je »svobodnega« odločanja podjetja, koliko in kje želi skupnosti pomagati (Forte 2013, 818). Metode in pristopi so različni, odvisni od stopnje »razsvetljenosti« podjetij (Jančič 2004, 894). V ospredje stopi Carrollov model piramide korporativne družbene odgovornosti, kjer filantropske dejavnosti predstavljajo sam vrh v družbeni odgovornosti podjetja. Model te piramide dobiček postavlja kot predpogoj zmožnosti za družbeno odgovorno ravnanje. To vendarle ni res, kajti znotraj »notranje dimenzije« družbene odgovornosti podjetja je odgovorno ravnanje do družbe mogoče že v samem procesu izdelave izdelka, ravnanja z zaposlenimi itd.

Med avtorji, ki pišejo o družbeni odgovornosti podjetij, je zanimiv Bowiejev pogled, ki gre v iskanju alternative neoklasičnemu lovu na profit dlje od teorije deležnikov, in zagovarja moralne odnose med korporacijo in njenimi deležniki (biti morajo recipročni) in moralni pluralizem, s čimer se zelo približa razmišljanju socialnih ekonomistov. Teorija deležnikov je zanj s prevladujoče, neoliberalistične pozicije dobra le za ločevanje razsvetljenega friedmanista od nerazsvetljenega. V stilu tretjega sektorja se sprašuje, ali je profit prvi cilj podjetja ali pa naj bo samo rezultat doseganja drugih ciljev podjetja (zagotavljanje dela zaposlenim, zagotavljanje najboljših izdelkov kupcem ...) (Bowie v Podnar in Golob 2002, 964).

Vendarle znotraj kapitalističnega sistema na družbeno odgovornost podjetij ne moremo gledati na Bowiejev način, kajti kot zapiše Jančič: »prav varovanje lastnega interesa preprečuje, da bi družbeno odgovornost podjetja lahko razumeli kot obliko prikritega socializma (Phillips v Jančič 2004, 895), odgovornost podjetij se ne podružblja kar nasploh, pač pa le do vseh deležnikov, [...] z jasnimi strateškimi cilji po uspešnejšem in profitabilnejšem poslovanju podjetja« (Jančič 2004, 895).

Teorije družbene odgovornosti podjetja si znotraj kapitalistične ideologije niti ne smejo privoščiti, da profit ne bi bil prvi cilj podjetja. V tem primeru bi kapitalizem nasprotoval svoji

osnovni ideji akumulacije kapitala. Prav neomajna vera v neoliberalen svobodni trg je bila glavni krivec zadnje krize kapitalizma.

Glavni nadzornik blaginje skupnosti naj bi bila država, vendar ta tej nalogi ni kos, če je sploh kdaj bila. Velike korporacije si lastijo tako veliko družbeno moč, da mesto države prevzema družba organizacij (Drucker v Jančič 1996, 148). Arruga celo meni, »da dokler bo obstajal neoliberalistični globalizem, bo ta državi pravzaprav pripisoval vlogo, ki jo mora po mnenju kapitalistov prostega trga igrati. Pri tem navaja štiri vloge države znotraj obstoječega sistema: [...] (2) država kot garant svobode trga; [...]« (Arugga v Podnar in Golob 2002, 955). Podjetja bodo torej pod grožnjo ekološke krize, ki predstavlja zgolj eno izmed sistemskih kriz, ki nam grozi, morala razmišljati družbeno odgovorno, kajti »institucije niso dorasle tem nalogam; v območjih nove kapitalistične dinamike je družbeni razvoj zaostal za ekonomsko rastjo, neoliberalizem je osiromašil institucionalne zmogljivosti zahodnih držav in celo načel politično legitimnost« (Calhoun 2013, 158).

Ker pa učinek toplogrednih plinov vpliva na ljudi povsod po svetu, to predstavlja globalno grožnjo (Mann 2013, 114). »Radikalni naravovarstveniki pravijo: družbo moramo potegniti s »tekalne steze dobička«. To lahko naredimo na več načinov: gospodarstvo lahko disciplinirajo bodisi strogo državno komandiranje in nadzor, bodisi davki, odmerjeni na porabo virov v podjetjih, bodisi tržni mehanizmi, kakršni so strogi programi trgovanja z ogljičnimi izpusti, ki spodbujajo kapitaliste, da se odločajo za investiranje v panoge z nizkimi izpusti« (Mann 2013, 114).

Prav vse izmed teh rešitev so sistemske. Podjetja je potrebno nadzorovati, sama namreč nimajo ustreznega družboslovnega znanja in »niso kompetentna, da se ukvarjajo z družbenimi problemi« (Smith v Jančič 1996, 149). Zato so pomembne institucije, ki razvijajo idejo, sistemske rešitve in cilje, h katerim z družbeno odgovornostjo podjetij težimo.

S tega vidika EU bolje naslavlja problem. To je verjetno v veliki meri povezano z idejo socialne demokracije, ki je Evropi bližje kot Ameriki. Gospodarstvo, vajeno poseganja na trg, vsilje no disciplino lažje sprejme.

Je pa že tako, da ko razpravljamo o tem, koliko in kako naj država intervenira, »ni nobene »objektivne«, ekspertne pozicije, ki samo čaka na realizacijo; preprosto se je treba politično postaviti na eno ali drugo stran« (Žižek 2010, 12). Resnica je namreč pristranska, dostopna le, če se opredelimo, vendar zato nič manj univerzalna« (Žižek 2010, 12).

6 SKLEP

Namen naloge je bil ugotoviti, kako se s problematiko družbene odgovornosti podjetij spopadajo države, katerih kapitalistična ureditev se razlikuje. V ta namen smo primerjali liberalno tržno gospodarstvo in v njegovem okviru model neoklasične ekonomije in uravnano tržno gospodarstvo z bolj socialdemokratsko ureditvijo. Za model neoklasične ekonomije smo vzeli ZDA, za socialdemokratsko pa države Evropske unije, ki se problematike lotevajo skupaj. Razmišljali smo o odnosu države do problema in vloge, ki bi jo ta morala igrati.

V prvem delu smo postavili teoretska izhodišča za razmišljanje o kapitalizmu, ki jim sledijo teorije družbene odgovornosti, v zadnjem delu pa smo te teorije aplicirali na prakse, ki jih posamezni območji prakticirata in ideologijo, ki za tem stoji.

Ugotovili smo, da odnos do družbene odgovornosti podjetij variira glede na zgodovinski razvoj kapitalizma. ZDA kot model neoklasične ekonomije podjetjem pri njihovem prakticiranju družbene odgovornosti dopušča več svobode. Podjetja lahko samostojneje izbirajo, kako bodo prispevala družbi, kar se v največji meri kaže v filantropskih dejavnostih podjetja. V teoriji to sledi Carrollovi piramidi korporativne odgovornosti, ki človekoljubne dejavnosti postavlja v sam vrh družbene odgovornosti. Osnova za to je profit, kar predvideva, da brez profita podjetja pravzaprav ne morejo biti družbeno odgovorna. Očitna je neoliberalna logika prostega trga, kjer imajo podjetniki proste roke, država pa posega zgolj minimalno.

Po drugi strani se Evropska unija s svojo bolj socialdemokratsko zgodovino problema loteva bolj sistematično. Države skupaj razmišljajo o sistemskih ukrepih in skupnem razvoju družbene odgovornosti podjetij. V ta namen v Zelenem dokumentu (Green paper) sprejmejo kodeks obnašanja podjetij in verjamejo, da mora biti družbena odgovornost podjetij del poslanstva podjetja. Pri tem vendarle ne gredo tako daleč kot socialni ekonomisti, kajti brez logike profita o kapitalizmu ne moremo govoriti, temveč zagovarjajo kombinacijo profita in družbene odgovornosti. Ta se izkazuje na vseh področjih, pomembno je tudi, da je izdelek proizveden na družbeno odgovoren način. Za odgovorno vedenje ne šteje vlaganje denarja v okolje, če je bil ta zaslužen na način, ki je okolju škodoval, kar pomeni, da profit ni predpogoj za družbeno odgovorno ravnanje. Vloga države je pri tem problemu (kot tudi ostalih) v uravnanim tržnem gospodarstvu večja.

Na koncu smo razmišljali, koliko je smiselno, da se država v reševanje problema vmešava. Odgovor sicer ni enoznačen, naš zaključek pa je sledeč:

država igra pomembno vlogo, ker (1) gre za problem, ki se tiče širše, pravzaprav celotne družbe in narave in ni zgolj problem gospodarskega sveta, (2) podjetja nimajo ustreznega družboslovnega znanja, da bi lahko ustrezno ukrepala, (3) problematika je široka in zahteva sistematično reševanje in (4) podjetja so na lovu za profitom, kar pomeni, da ne bodo vedno ravnala etično. Nekatera bodo in nekatera ne, enako kot ljudje.

7 LITERATURA

1. Braudel, Fernand. 1991. *Čas sveta. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem XV.–XVII. Stoletje II.* Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
2. Braudel, Fernand. 1989. *Igre menjave. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem XV.–XVIII. Stoletje I.* Ljubljana: ŠKUC: Filozofska fakulteta.
3. Braudel, Fernand. 2010. *Dinamika kapitalizma.* Ljubljana: Sophia.
4. Bohinc, Rado. 2016. *Družbena odgovornost.* Ljubljana: FDV.
5. Callinicos, Alex. 2010. *Bonfire of illusions: the twin crises of the liberal world.* Cambridge, Malden: Polity.
6. Camus, Albert. 2007. *Kuga.* Ljubljana: Študentska založba.
7. Carroll, Archie B. 1991. Toward the Moral management of Organisational Stakeholders. *Business Horizont* 34 (July–August): 39–48
8. Choonara, Jospeh. 2009. *Unravealling Capitalism: A Guide to Marxist Political Economy.* London: Bookmarks publication.
9. Crouch, Colin. 2005. *Capitalist Diversity and Change.* US: Oxford University Press.
10. Drucker, Peter. 1993. *Postcapitalistic society.* USA: Harpers business.
11. *Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ).* Dostopno prek: <http://www.fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=kapitalizem> (28. avgust 2017).
12. Forte, Almerinda. 2013. Corporate Social Responsibility In The United States And Europe: How Important Is It? The Future Of Corporate Social Responsibility. *International Business & Economics Research Journal* 12 (7): 815–824.
13. Fulcher James. 2010. *Kapitalizem. Zelo kratak uvod.* Ljubljana: Krtina.
14. Golob, Urša. 2004. Razumevanje družbene odgovornosti podjetja znotraj marketinga. *Teorija in praksa* 41 (5–6): 874–889.
15. Harvey, David. 2012. *Kratka zgodovina neoliberalizma.* Ljubljana: Studia humanitatis.
16. Jančič, Zlatko. 1996. *Celostni marketing.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
17. --- 1999. *Celostni marketing*, 2. izdaja. Ljubljana: FDV.
18. --- 2002. Nova družbena odgovornost podjetij. *Industrijska demokracija* 12: (4–7).
19. --- 2004. Družbena odgovornost podjetij in marketinški koncept. *Teorija in praksa* 41 (5–6): 890–901.
20. Klein, Naomi. 2009. *Doktrina šoka. Razmah uničevalnega kapitalizma.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
21. --- 2015. *To vse spremeni. Kapitalizem proti podnebjju.* Ljubljana: Premiki.

22. Marx, Karl. 2012. *Kapital. Kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Sophia, zavod za založniško dejavnost.
23. McAlister, Debbie T. 2003. *Business and society: A strategic approach to corporate citizenship*. Boston, New York: Houghton Mifflin.
24. Mattick, Paul. 2013. *Vse po starem: gospodarska kriza in polom kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
25. Merhar, Vilijem. 2010. Globalna gospodarska in sistemska kriza kapitalizma spodbujata reformo kapitalizma. *Teorija in praksa* 47 (4): 635-645.
26. --- 2013. Reševanje krize kapitalizma kot sistema. *Delo*, 2. januar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/revolt/ekonomija/resevanje-krize-kapitalizma-kot-sistema.html> (28. avgust 2017).
27. --- 2015. Reševanje krize kapitalizma kot sistema. *Delo*, 2. april. Dostopno prek: <http://www.delo.si/mnenja/gostujoce-pero/resevanje-krize-kapitalizma-kot-sistema.html> (28. avgust 2017).
28. Močnik, Rastko. 2006. *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana: Založba: *cf.
29. Palčič, Petra. 2008. *Finančna kriza v ZDA v letih 2007 in 2008: analiza vzrokov, poteka in posledic*. Diplomsko delo. Ljubljana: EF
30. Pikalo, Jernej. 2003. *Neoliberalna globalizacija in država*. Ljubljana: Sophia
31. Podnar, Klement in Urša Golob. 2002. Socialna ekonomija in družbena odgovornost: Alternativi globalni anarhiji neoliberalizma? *Teorija in praksa* 39 (6): 952–969.
32. Rifkin, Jeremy. 2007. *Konec dela. Zaton svetovne delavske sile in nastop posttržne dobe*. Ljubljana: Krtina.
33. Štor, Marko. 2002 *Največje ekonomske krize in njihov vpliv na svetovne kapitalske trge*. Diplomsko delo. Ljubljana: EF.
34. Wallerstein, Immanuel. 2006. *Uvod v analizo svetovnih-sistemov*. Ljubljana: Založba /*cf.
35. Wallerstein, Immanuel, Randall Collins, Michael Mann, Georgi Derluguian in Craig Calhoun. 2013. *Ali ima kapitalizem prihodnost?* Ljubljana: Založba /*cf.
36. Weiss, Joseph W. 2003. *Business Ethics: A stakeholder and Issues Management Approach*. Mason Ohio: Thomson/South-Western, cop.
37. Williams, Raymond. 1961. *Culture and Society: 1780–1950*. New York: Columbia University Press
38. Strašek, Sebastjan. 2007. *Ekonomskapolitika*. Maribor: Ekonomsko poslovna fakulteta.

39. Yunus, Muhammad. 2009. *Novemu kapitalizmu naproti*. Tržič: Učila International.
40. Žižek, Slavoj. 2010. *Najprej kot tragedija nato kot farsa*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.